

DOI 10.4467/25439561KSR.22.014.16366

MAGDALENA DYRAS

 <https://orcid.org/0000-0003-2694-0212>

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

ZAPOMNIENIE JAKO UTRATA TOŻSAMOŚCI
WE WSPÓŁCZESNEJ PROZIE CZESKIEJ I CHORWACKIEJ
(KATEŘINA TUČKOVÁ *WYPĘDZENIE GERTY SCHNIRCH*,
IVANA ŠOJAT-KUČI *UNTERSTADT*)

OBLIVION AS A LOSS OF IDENTITY IN CONTEMPORARY CZECH
AND CROATIAN PROSE (KATEŘINA TUČKOVÁ *THE EXPULSION*
OF GERTA SCHNIRCH, IVANA ŠOJAT-KUČI *UNTERSTADT*)

Streszczenie

Losy mniejszości niemieckiej zamieszkującej przed II wojną światową kraje słowiańskie stały się w ostatnich latach tematem licznych powieści, nie tylko takich, których autorzy byli świadkami dramatycznych wydarzeń, jakie miały miejsce po zakończeniu wojny, ale również młodych pisarzy, którzy o losie grup marginalizowanych dowiedzieli się dopiero po 1989 roku. Za sprawą literatury dokonała się cyrkulacja obrazów powojennej historii, które do tej pory stanowiły „białą plamę”. Niemieccy mieszkańcy Brna (Tučková) czy Osijeku (Šojat-Kučić) zostali na wiele lat wykluczeni z oficjalnej pamięci, usunięci z opracowań historycznych, skazani na wykluczenie społeczne, utratę własnego języka i tożsamości. Co ciekawe, zapomnienie, wymazanie z pamięci objęło także przestrzeń miasta, w której bohaterowie analizowanych powieści niegdyś zamieszkiwali. Wybrane teksty literackie pozwalają prześledzić jak konstruowany jest obraz pamięci i jakim podlega manipulacjom.

Abstract

The fate of the German minority living in the Slavic countries before World War II has become the subject of numerous novels in recent years, not only those whose authors

witnessed dramatic events that took place after the end of the war, but also young writers who only learned about the fate of marginalized groups after 1989. Thanks to literature, images of post-war history which until then had been a „blank spot”, started to circulate. The German inhabitants of Brno (Tučková) or Osijek (Šojat-Kuči) were for many years wiped from official memory, erased from historical studies, doomed to social exclusion, loss of their own language and identity. Interestingly, oblivion and erasure also encompass the city space where the characters of the analyzed novels once lived. Selected literary texts make it possible to trace how the image of memory is constructed and how it is manipulated.

Słowa kluczowe: pamięć, zapomnienie, wykluczenie, utrata tożsamości
 Keywords: memory, oblivion, exclusion, loss of identity

Powieści podejmujące temat losów i cierpienia mniejszości niemieckiej, zamieszkującej kraje słowiańskie po zakończeniu II wojny światowej, pojawiły się w Czechach i Chorwacji dopiero po upadku komunizmu i rozpadzie dotychczasowych państwowych, jednak nie bez przeszkód i zwłoki, która miała przyczyny polityczne.

Joanna Czaplínska¹ wskazuje na rok 1989, jako datę graniczną, która mogła w Czechach otworzyć okres swobody wypowiedzi na tematy „niemieckie”, a jednak tak się nie stało. Badaczka uważa, że mimo słów Vaclava Havla o konieczności przeproszenia Niemców za doznane krzywdy, obawy o kształt relacji politycznych między Czechami i Niemcami, oraz wzajemne urazy były na tyle silne, że tylko nieliczni autorzy zdecydowali się poruszyć „gorący temat”. Ponadto wielu pisarzy, ze względu na swoje doświadczenia generacyjne oraz dominujący przekaz o niemieckich zbrodniach i zbiorowej odpowiedzialności za to, co się stało, nie chciało się zajmować tymi problemami².

W Chorwacji, w czasach trwania państwa jugosłowiańskiego, temat losu tzw. Szwabów był zakazany. Ludwig Bauer, autor powieści *Kratka povijest porodice Weber* (1990), opowiadając po raz pierwszy w Jugosławii historię rodziny o niemieckich korzeniach, zamieszkałej w Sławonii, napotyka na poważne przeszkody w jej wydaniu³. W latach 90. XX wieku ukazały się w tłumaczeniu na język chorwacki autobiograficzne powieści Teresiji Moho *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*

¹ J. Czaplínska, *Reflexe odsumu Němců v nejnovější české a slovenské próze psané ženami*, [w:] *Paměť válek a konfliktů. V. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Válka a konflikt v české literatuře*, red. A. Kratochvíl i in., Praha, Akropolis, 2016, ss. 337-338.

² Ibidem, s. 338.

³ Zob. M. Dyras, *Pamięć „mniejszościowa” i pokaleczona w najnowszej literaturze chorwackiej (na przykładach prozy Ludwiga Bauera, Ivany Šojat Kuči i Slobodana Šnajdera)*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2021, t. XVII, ss. 235-248. DOI 10.4467/25439561KSR.21.011.14422.

(1998) i *Zašto noć nema oči* (2000), które są świadectwem powojennej traumy, upokorzeń i obaw o życie swoje i najbliższych.

W przypadku młodych pisarek, urodzonych już po wojnie i nie posiadających doświadczeń związanych z prześladowaniami mniejszości niemieckiej, impuls, by zająć się losami takich rodzin, a w szczególności kobiet i dzieci, mógł mieć swoje źródło w przestrzeni miasta. Kateřina Tučková, autorka powieści *Wypędzenie Gerty Schnirch*, mówi o swojej fascynacji losami Niemek, mieszkających w tej dzielnicy Brna, którą codziennie przemierza ona sama⁴. Pisarka intensywnie rozmyśla o tym, co działo się w nocy z 30 na 31 maja 1945 roku, kiedy to bezlitośnie wygnano niemieckojęzycznych mieszkańców miasta i popędzono ich w „marszu śmierci”⁵. Współodczuwa z nimi, wyobrażając sobie strach i bezradność osaczonych w swych mieszkaniach kobiet, ich przerażenie i obawy o los swój, i dzieci. Z dedykacji zamieszczonej na pierwszych stronach powieści dowiadujemy się o marszu upamiętniającym ofiary wypędzenia. Tučková notuje: „Dziękuję uczestnikom marszu za to, że rozmawiali ze mną tak otwarcie, autorom, których publikacje pomogły mi uzupełnić wiedzę, w szczególności historykom: Janowi Perničkovi i Davidowi Kovařikovi. Temu drugiemu również za impuls do napisania tej książki i trzydzieści kilometrów nocnej wędrówki, które przebył ze mną, by uczcić pamięć ofiar”⁶.

Powieść Tučkovej opowiada o losach tytułowej Gerty Schnirch, jej cierpieniach, walce o przetrwanie swoje i malutkiej córeczki. Gerta, gdy trwa jeszcze wojna, staje się ofiarą molestowania przez despotycznego ojca, zaślepionego ideologią faszystowską, który zakazuje jej mówić po czesku, stosuje kary cielesne, gwałci i narzuca sposób zachowania charakterystyczny dla zaangażowanych ideowo niemieckich dziewcząt. Pod koniec wojny osamotniona Gerta ulega dozorczy domu, w którym mieszka, w nadziei na ocalenie przed represjami. Mężczyzna jednak bez skrupułów wydaje ją w ręce żądnych zemsty współmieszkańców. Podczas marszu Gerta jest wielokrotnie gwałcona i poniżana. Jest świadkiem przerażających scen i śmierci wielu kobiet podążających razem z nią. Mimo to udaje jej się przeżyć wraz z dzieckiem i znaleźć pracę na wsi, gdzie kobiety niemieckiego pochodzenia

---

⁴ Pisze o tym J. Czaplínska, cytując liczne wypowiedzi samej autorki: „Tučkove *Vyhánóm Gerty Schnirch* (2009) vychází nejen z autorčiny «[...] fascinace osudy německých žen, které bydlely ve čtvrti, kterou dnes procházím ja» jak píše ve svém příspěvku do knihy *Bměnský pochod smrti*, ale i z práce na faktografickém materiálu, rozhovoru s pamětníky a empatickým vžívání se do pocitu těch, kteří pochod smrti absolvovali. [...] «Po prvních rozhovorech s pamětníky me představá te noci z 30. na 31. května 1945 nepřestala pronásledovat. Noci, kdy se ženské s detmi nervózně prochazejí po bytech, z nichž je za chvíli vytahnou rozbesněni delníci ze Zbrojovky a poženou je kdovíkam»”. Por. J. Czaplínska, *Reflexe odsunu Němců...*, op.cit., s. 341.

⁵ P. Kučera, *Postavy Němců v současné české próze*, „Slavica litteraria” 2020, t. 23, nr 1, s. 74.

⁶ K. Tučková, *Wypędzenie Gerty Schnirch*, tłum. J. Różewicz, Wrocław, Wydawnictwo Afera, 2019, s. 3.

są wykorzystywane jako tania siła robocza⁷. Powraca do Brna w 1950 roku i natychmiast doświadcza bolesnego wykluczenia.

W powieści Ivany Šojat Kuči już sam tytuł *Unterstadt*, który odnosi się do jednej z dzielnic Osijeku, tzw. *Dolnego miasta*, sygnalizuje szczególny charakter tej przestrzeni poprzez obcojęzyczną nazwę, ale też wyraża palimpsestowy charakter tkanki miasta. Skrywa ono pod nawarstwieniami, które przyniosły czasy powojenne, historię wieloletniego sąsiedztwa przedstawicieli różnych narodowości, wymazując niechcianą pamięć o dawnych mieszkańcach. Narratorka, Katarina, powraca do miasta, które opuściła przed kilkunastu laty, by zorganizować pogrzeb zmarłej nagle matki i zmierzyć się z przemilczaną historią rodziny, którą rekonstruuje na podstawie relacji wiernej przyjaciółki nieżyjącej babci, frau Jozefiny, starych fotografii i dokumentów, oraz strzępków własnych wspomnień, które doskonale wpisują się w zasłyszaną opowieść. Odzyskana historia rodziny obejmuje cztery pokolenia, ujawnia ukrytą topografię Osijeku, pozwala też odnaleźć miejsca znaczące, które brutalnie wymazała powojenna historia.

Na uwagę zasługuje fakt, że zarówno w czeskim, jak i chorwackim przypadku poznajemy nie męskie, ale kobiece narracje o przeszłości, relacje ujawniające skomplikowane historie rodzinne, powojenne traumy, niezgodę na nowy porządek, w którym ludziom odbierana jest tożsamość, język i pamięć. To właśnie kobiety poniosły odpowiedzialność za winy przypisywane Niemcom, one doświadczyły brutalnego wypędzenia ze swoich domów, chroniły dzieci i walczyły o przeżycie w obozach i marszach śmierci. Gdy wojna dobiegała końca miały nadzieję, że osoby niezaangażowane w konflikty polityczne będą mogły nadal spokojnie żyć w swoich rodzinach, jednak wulgarna socjalistyczna propaganda uczyniła z nich współwinne Holocaustu. Mechanizm stygmatyzowania w Czechach i Chorwacji jest identyczny, wszystkim osobom niemieckojęzycznym przypisuje się winę za zbrodnie wojenne, za zagładę Żydów, pozbawia się ich podstawowych praw. Mężczyźni, bliscy prześladowanych kobiet, często zaangażowani po stronie niemieckiej (w każdej z omawianych powieści pojawia się postać brata-fanatyka, zaślepionego ideologią faszystowską), niejednokrotnie nie ponoszą żadnej odpowiedzialności, ponieważ znajdują schronienie poza granicami Czechosłowacji czy Jugosławii. Kobiety wysyłane są do obozów, gdzie szybko umierają najślabi, dzieci i starsi członkowie rodziny. Maciej Czerwiński, analizując powieść Šojat-Kuči, wskazuje na zastosowanie strategii narracyjnej wynikającej z odmienności doświadczeń kobiet i mężczyzn:

---

⁷ Powieść Tučkovej podzielona jest na rozdziały, które noszą znaczące tytuły: *Wojna z piętnem nazwiska Schnirch*; *Gdzie drwa rąbia, tam wióry lecą*; *Miasto Deutschfrei*; *Przeszłość wciąż obecna*; *Solo Barbory*.

„W powieści został położony nacisk na ukazanie kobiecej perspektywy. To kobiety, a nie mężczyźni (którzy wyruszają na wojnę lub zajmują się polityką) a również i dzieci, są słabymi bohaterami, którzy na swych barkach niosą ciężki los i odpowiedzialność za życie swoich rodzin. Ostatecznie to kobiety, a nie mężczyźni zyskują prawo do opowieści”⁸.

„U romanu se naglašava ženska perspektiva. Žene, a ne muškarci (koji odlaze u ratove ili se bave politikom), a uz to i djeca, slabi su junaci koji na svojim leđima nose tešku sudbinu i odgovaraju za život svojih obitelji. Naposljetku žene, a ne muškarci imaju pravo na priču”.

Na fenomen różnicy w konstrukcji wspomnień, uzależnionej od płci, wskazuje też Aleida Assmann, w tekście o znaczącym tytule *Między historią a pamięcią*:

„Gdy spojrzymy z poziomu pamięci indywidualnej, homogeniczna struktura «historii» rozpada się na wiele drobnych i sprzecznych doświadczeń. Wspomnienia są bowiem równie ograniczone i stronnicze, co perspektywy odbiorcze i formy ich wartościowania. Szczególnie charakterystyczna jest na przykład różnica doświadczeń kobiet i mężczyzn w odniesieniu do drugiej wojny światowej – k a ż d a z g r u p p r z e ż y ł a i n n e w o j n y [podkreślenie moje – M.D.]”⁹.

Sekwencje znaczeń pojawiające się w obydwu powieściach są zaskakująco podobne. Gerta Schnirch i Klara Schneider są skazane na upokorzenia i wykorzystywanie przez mężczyzn za cenę ocalenia swoich dzieci. Tracą domy, mieszkania, niemal wszystko, co posiadają, wyrzekają się języka niemieckiego, a w odruchu samoobrony próbują ukryć także swoją tożsamość.

Narratorka powieści *Unterstadt*, Katarina, wnuczka Klary Schneider, nie zna języka niemieckiego, wierzy też, że jej prawdziwe nazwisko to Pavković¹⁰. Na przytyki rówieśników obrzucających ją wyzwiskami i krzyżącymi „Jesteś Szwabem” reaguje płaczem, ale nie przeczuwa, co może kryć się za tymi obelgami. W podwórkowych zabawach koledzy nigdy nie pozwalają jej dołączyć do grupy „partyzantów”, zawsze ją wykluczają. Jednak dopiero po emocjonalnej rozmowie

⁸ M. Czerwiński, *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2018, ss. 210-211.

⁹ A. Assmann, *Między historią a pamięcią*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków, Universitas, 2009, s. 159.

¹⁰ Powszechną praktyką w Jugosławii było zmienianie brzmienia nazwisk osób o niemieckich korzeniach. Schneider stał się Šnajderem, nazwisko Hamm zmieniono na Ham, Hödl na Hedl. Katarzyna nosi nazwisko Pavković, ponieważ jej ojciec jako dziecko został oddany na wychowanie chorwackiej rodzinie i wtedy jego personalia zostały zmienione.

z babcią dociera do niej prawda o historii rodziny¹¹. Symboliczne znaczenie ma w tej powieści odwołanie do etymologii leksemu „Niemcy”. Z relacji Klary dowiadujemy się, że:

„Jej dzieci w Valpovie¹² o n i e m i a ł y [podkreśl moje – M.D.]. Po prostu zamilkły. I Antun i Marija. Nie mogła sobie przypomnieć, kiedy się to stało, przed czy po śmierci Elzy. Było jej wstyd z tego powodu, że względu na fakt, że wtedy nie potrafiła poświęcić uwagi tym dzieciom, które przeżyły”¹³.

„Djeca su joj u Valpovu z a n i j e m i l a Jednostavno su ušutjeli. I Antun i Marija. Nije se više mogla sjetiti kad se to dogodilo, prije ili nakon Elzine smrti. Bilo ju je stid zbog toga, zbog činjenice da u jednome trenutku jednostavno nije uspijela obratiti pozornost na preživjelu djecu”.

Barbora, córka Gerty Schnirch i Blanka, jej wnuczka, znają tylko język czeski. Gerta w rozmowie z kapusiem, który namawia ją do współpracy i donoszenia na inne osoby niemieckojęzyczne, otwarcie mówi: „Moja córka nawet nie zna niemieckiego, specjalnie jej nie uczę, nie chcę by miała z tego powodu kłopoty jak ja”¹⁴.

Gerta i Klara godzą się na przemilczenie prawdy o korzeniach swoich rodzin, ukrywają ich historię, bo tylko w ten sposób mogą zapewnić im bezpieczeństwo. Zapomnienie o własnej tożsamości staje się sposobem na przetrwanie, na uniknięcie stygmatyzacji. Barbora, która przejmując prowadzenie narracji w ostatnim rozdziale powieści Tučkovej (*Solo Barbory*) powie o swojej matce: „Całe życie udawała, że nie jest Niemką, ukrywała przede mną nasze pochodzenie”¹⁵.

Katarina, kiedy dowiaduje się od babci o prawdziwej historii swojej rodziny doznaje szoku:

„«Czy jesteśmy Szwabami?» powtórzyłam podniesionym głosem. Babcia powoli podeszła do mnie, podniosła rękę i delikatnie pogładziła mnie po mokrych włosach. Jej ręka była zimna niczym szkło. Westchnęła. Katarzyno, jesteśmy Niemcami...”¹⁶.

¹¹ Problem zatajonej niemieckiej tożsamości i konsekwencji takich przemilczeń podejmuje Ewa Szperlik w monografii *Chorwacka (nie)pamięć o Jugosławii. Przemilczenia, pominięcia i odpiętnianie w prozie chorwackiej po roku 1991*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019, ss. 119-156.

¹² Valpovo to obóz koncentracyjny, do którego kierowano osoby pochodzenia niemieckiego, niezależnie od wieku i stanu ich zdrowia. Choroby, niedożywienie i złe traktowanie więźniów były przyczyną wysokiej śmiertelności.

¹³ I. Šojat-Kučić, *Unterstadt*, Zaprešić, Fraktura, 2009, s. 404.

¹⁴ K. Tučková, *Wypędzenie Gerty Schnirch...*, op.cit., s. 315.

¹⁵ Ibidem, s. 434.

¹⁶ I. Šojat-Kučić, *Unterstadt...*, op.cit., s. 238.

„«Jesmo li mi Švabe?» ponovila sam bezobrazno glasno. Baka mi je polako prišla, podigla ruku i lagano mi njome prošla kroz posve mokru kosu. Ruka joj je bila hladna kao prozorsko staklo. Uzdahnula je. Mi smo ti Katarina, Nijemci...”

Ważnym wątkiem w powieściach Tučkovej i Šojat-Kuči jest konflikt generacyjny między matkami i córkami, matkami które wybrały zapomnienie jako sposób na przetrwanie i córkami, które nie potrafią znaleźć z nimi porozumienia i próbują określić swoją tożsamość w nowej konstelacji historycznej. Przyczyny tych konfliktów pozwalają zrozumieć ustalenia Assmann, badającej pamięć komunikacyjną na poziomie jednostki oraz zbiorowości:

„Wspomnienia indywidualne istnieją nie tylko w określonym otoczeniu społecznym, lecz także w specyficznym zakresie czasowym. Jest on określany przez wymianę pokoleniową. Z każdą następną, która następuje po okresie mniej więcej czterdziestu lat, istotnie zmienia się profil pamięci społeczeństwa. Postawy, które niegdyś były decydujące lub reprezentatywne, przesuwać się z centrum na peryferia. Patrząc wstecz, możemy wtedy stwierdzić, że zniknęło określone środowisko doświadczeń, wartości, nadziei i obsesji, które niczym niewidzialna sieć otaczało wspomnienia”¹⁷.

W obydwu powieściach można dostrzec serdeczną więź między babciami i wnuczkami (Gerta-Blanka, Klara-Katarina) i trudne relacje między matkami i córkami (Gerta-Barbora, Marija-Katarina). Katarina, przypominając sobie podczas podróży do Osijeku niebieskie oczy babci i mamy, odczuwa wyraźną różnicę, babcine są ciepłe i przyjazne, wspomnienie oczu mamy kojarzy się z chłodem i dystansem. Babcia jest serdeczna i wyrozumiała, matka jest osobą oschłą, pedantycznie dbającą o porządek i skrywającą swe uczucia. „Obsesyjno-kompulsywna potrzeba Marii utrzymywania porządku i czystości jest neurotyczną próbą oczyszczenia życia rodzinnego Pavkovićów od wszystkich nawarstwień przeszłości”[...]”¹⁸. „Marijina opsesivno-kompulzivna potreba za redom i čistoćom neurotičan je pokušaj da se obiteljski život Pavkovića očisti od svih naslaga prošlosti. Co ciekawe, Katarzyna zawodowo zajmuje się konserwacją dzieł sztuki, a zatem jej praca także wiąże się z usuwaniem nawarstwień przeszłości.

Gerta Schnirch nie potrafi znaleźć zrozumienia u córki, zaś jej odwołania do traumatycznej przeszłości wywołują tylko konflikty i rodzinną niechęć. Barbora postrzega zachowania matki jako wyraz choroby psychicznej: „Dlaczego popadła w taki obłęd? Dlaczego zniszczyła ostatnie miesiące, kiedy jeszcze była świadoma? Ostatnie tygodnie, kiedy mogłyśmy znów ze sobą rozmawiać? Terroryzowała nas

¹⁷ A. Assmann, *Między historią a pamięcią...*, op.cit., s. 159.

¹⁸ D. Durić, *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*, Rijeka, Studiograf Rijeka, 2018, s. 99.

nową obsesją: przeprosinami”¹⁹. Jednak wnuczka Blanka, wraz z rówieśnikami, podejmują starania, by władze miasta wystosowały symboliczne przeprosiny wobec wypędzonych członków mniejszości niemieckiej i znajduje sposób na porozumienie z babcią.

Odczytywanie znaczeń wpisanych w strukturę omawianych powieści wymaga uwzględnienia kontekstu przestrzennego. Magdalena Saryusz-Wolska, rozważając narracyjny potencjał miast, przywołuje ustalenia Dolores Hayden i konstatuje, że „same miejsca posiadają moc opowiadania”²⁰. Powtarzającym się motywem jest poczucie obcości miasta, które zmienia swoje oblicze, topografię, nazwy ulic i pozbywa się dobrze znanych niegdysiejszym mieszkańcom budowli. Tym samym opowieść o przeszłości traci punkty odniesienia, a nowa terażniejszość staje się złowroga²¹.

Gerta nie waha się powiedzieć, że: „[...] miasto zwijało się w konwulsjach powojennego chaosu, zmieniało z dnia na dzień. Nie było już domem swoich obywateli, trwających w powszednim czesko-niemieckim zatargu i współzawodnictwie. Brno z każdym dniem stawało się coraz bardziej obce”²².

Podobnie postrzega rodzinne miasto Katarina, kiedy przybywa do Osijeku po wieloletniej nieobecności i po niedawnej wojnie „Nie rozpoznałam miasta, które na chwilę uśmiechnęło się do mnie hiacyntami. Wszystko było jakieś inne, lekko odmienione, jakby trochę przesunięte na bok”²³. „A nisam prepoznala grad koji mi se na trenutak nasmiješio zumbulima. Sve je nekako bilo drugačije, za dlaku promijenjeno, kao blago pomaknuto u stranu”. Podczas spaceru po mieście ze smutkiem zauważa „Osijek zmienił się zatem w nieznanne mi miejsce”²⁴. „Osijek se dakle pretvorio u meni nepoznato mjesto”.

Znaczącym wątkiem powracającym w obu powieściach są odwiedziny miejsc, w których przed wojną mieszkały wypędzone kobiety. Wracają one, by zobaczyć, choćby z daleka, swoje domy, ale mogą tylko śledzić ślady obecności nowych mieszkańców zakwaterowanych przez władze komunistyczne. Moc opowiadania tych miejsc nie słabnie, jednak porządek opowieści w rzeczywistości powojennej znacząco się zmienia. Utrata domu jest jednym z najbardziej bolesnych

¹⁹ K. Tučková, *Wypędzenie Gerty Schnirch...*, op.cit., s. 434.

²⁰ M. Saryusz-Wolska, *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach*, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 138.

²¹ Przestrzeń miasta za każdym razem ukazywana jest jako obca. Powtarzają się sceny spacerów i rejestrowania zmian, niezależnie od tego czy dzieje się to po II wojnie światowej (Gerta), czy po wojnie na Bałkanach w latach 90. (Katarina).

²² K. Tučková, *Wypędzenie Gerty Schnirch...*, op.cit., s. 79.

²³ I. Šojat-Kučić, *Unterstadt...*, op.cit., s. 9.

²⁴ *Ibidem*, s. 389.

doświadczeń, z jakimi mierzą się Gerta i Klara, przenosi je w złowrogie, brzydkie przestrzenie nowych mieszkań oraz pogłębia poczucie utraty tożsamości.

W omawianych powieściach współlistnieją i dopełniają się różne perspektywy narracyjne. W powieści Tučkovej o wydarzeniach z życia Gerty Schnirch oraz o losach wypędzonych z Brna kobiet dowiadujemy się od narratora heterodiegetycznego, który ze szczegółami rejestruje bieg wydarzeń, jednak jego wiedza jest ograniczona. Z kolei w ostatnim rozdziale, zatytułowanym *Solo Barbory*, do głosu dochodzi córka Gerty (narracja autodiegetyczna), która opowiada o matce, o jej ostatnich dniach i dzieli się bardzo osobistymi uwagami o wzajemnych relacjach. Znaczące jest oddanie głosu przedstawicielce młodszego pokolenia, pozwolenie na przemówienie własnym głosem i zamknięcie historii nieszczęśliwego życia matki.

W powieści *Unterstadt* narracja jest prowadzona nie tylko z perspektywy protagonistki Katarzyny (narracja autodiegetyczna), która po przyjeździe na pogrzeb matki próbuje odtworzyć prawdziwą historię swojej rodziny. Nie byłoby to możliwe bez relacji świadka wydarzeń z czasów II wojny światowej i powojennych prześladowań Szwabów, Jozefiny, która pomaga zrekonstruować bieg traumatycznych wydarzeń i wypełnić puste miejsca opowieści (narracja homodiegetyczna). Jako jeszcze jedna instancja pojawia się heterodiegetyczny narrator opowiadający o losach prababki i babki, autor kroniki wydarzeń rodzinnych, która ma swój początek w XIX wieku. Wszystkie te perspektywy narracyjne uzupełniają się i współtworzą obraz przeszłości, ale też i teraźniejszości. Warto także zwrócić uwagę na warstwę językową powieści Šojat Kuči. Pojawiają się w niej germanizmy oraz leksyka charakterystyczna dla mieszkańców Osijeku, miasta w którym przez dziesiątki lat żyli obok siebie przedstawiciele różnych narodowości.

Powieści Tučkovej i Šojat-Kuči są zapisem i dowodem wspólnego doświadczenia kobiet, które przeżyły traumę, ale wykorzystują mechanizmy pamięci i odmowy pamiętania, by móc żyć dalej. Mając na myśli takie właśnie przypadki Marc Augè mówi, że:

„[...] trzeba nie zapominać o zapominaniu, aby wciąż budzić w sobie pamięć i ciekawość. Zapomnienie prowadzi nas wprost do teraźniejszości, nawet jeśli odmienia się przez wszystkie czasy: w przyszłym dzięki niemu doświadczamy nowego początku, w teraźniejszym możemy żyć chwilą, a w każdym przypadku ratujemy się od powtórzenia”²⁵.

Powinność czuwania nad pamięcią i przeciwstawienia się fałszywym interpretacjom spoczywa jednak na przedstawicielach młodszego pokolenia, bo tylko oni mogą ocalić tożsamość, którą ich bliscy, którzy doświadczali koszmaru wypę-

---

²⁵ M. Augè, *Formy zapomnienia*, tłum. A. Turczyn, Kraków, Universitas, 2009, s. 91.

dzenia, utracili, po to by przeżyć. Obowiązek ten wypełniają także autorki przywołanych powieści, należące do młodej generacji twórców prozy.

Literatura

- Assmann A., *Między historią a pamięcią*, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków, Universitas, 2009, ss. 143-174.
- Augè M., *Formy zapomnienia*, tłum. A. Turczyn, Kraków, Universitas, 2009, 93 ss.
- Czaplińska J., *Reflexe odsunu Němců v nejnovější české a slovenské próze psané ženami*, [w:] *Paměť válek a konfliktů. V. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Válka a konflikt v české literatuře*, red. Kratochvil i in., Praha, Akropolis, 2016, 337-345 ss.
- Czerwiński M., *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2018, 301 ss.
- Durić D., *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*, Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2018, 256 ss.
- Dyras M., *Pamięć „mniejszościowa” i pokaleczona w najnowszej literaturze chorwackiej (na przykładach prozy Ludwiga Bauera, Ivany Šojat Kuči i Slobodana Šnajdera)*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2021, t. XVII, ss. 235-248. DOI 10.4467/25439561KSR.21.011.14422.
- Kučera P., *Postavy Němců v současné české próze*, „Slavica litteraria” 2020, t. 23, nr 1, ss. 69-80.
- Saryusz-Wolska M., *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach*, Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, 448 ss.
- Šojat-Kučič I., *Unterstadt*, Zaprešić, Fraktura, 2009, 427 ss.
- Szperlik E., *Chorwacka (nie)pamięć o Jugosławii. Przemilczenia, pominięcia i od-pamiętanie w prozie chorwackiej po roku 1991*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019, 302 ss.
- Tučková K., *Wypędzenie Gerty Schnirch*, tłum. J. Różewicz, Wrocław, Wydawnictwo Afera, 2019, 445 ss.

References

- Assmann A., *Między historią a pamięcią* [Between History and Memory], [in:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* [Collective and Cultural Memory. Contemporary German Perspective], M. Saryusz-Wolska (Ed.), Kraków, Universitas, 2009, pp. 143-174.

- Augè M., *Formy zapomnienia* [Forms of Oblivion] trans. A. Turczyn, Kraków, Universitas, 2009, 93 pp.
- Czaplińska J., *Reflexe odsunu Němců v nejnovější české a slovenské próze psané ženami*, [in:] *Paměť války a konfliktů. V. kongres světové literárněvědné bohemistiky: Válka a konflikt v české literatuře*. [Reflections on the Expulsion of Germans in the Latest Czech and Slovak Prose Written by Women, [in:] Memory of Wars and Conflicts. 5th Congress of World Literary Czech Studies: War and Conflict in Czech Literature] A. Kratochvil et al. (Eds.), Praha, Akropolis 2016, 337-345 pp.
- Czerwiński M., *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi (1945-2015)* [The Second World War in Croatian and Serbian Prose Narrative (1945-2015)], Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2018, 301 pp.
- Durić D., *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga* [Between Literature and Memory: Remembering the Forgotten], Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2018, 256 pp.
- Dyras M., *Pamięć "mniejszościowa" i pokaleczona w najnowszej literaturze chorwackiej (na przykładach prozy Ludwiga Bauera, Ivany Šojat Kuči i Slobodana Šnajdera)* ["Minority" and Mutilated Memory as Depicted in the Latest Croatian Literature (in Representative Examples of Prose by Ludwig Bauer, Ivana Šojat Kuči and Slobodan Šnajder)], "Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU" 2021, vol. XVII, pp. 235-248. DOI 10.4467/25439561KSR.21.011.14422.
- Kučera P., *Postavy Němců v současné české próze* [Characters of Germans in Contemporary Czech Prose] "Slavica litteraria" 2020, vol. 23, no. 1, pp. 69-80.
- Saryusz-Wolska M., *Spotkania czasu z miejscem. Studia o pamięci i miastach* [Time and Place Meetings. Study on Memory and Cities], Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, 448 pp.
- Šojat-Kučić I., *Unterstadt, Zaprešić, Fraktura*, 2009, 427 pp.
- Szperlik E., *Chorwacka (nie)pamięć o Jugosławii. Przemilczenia, pominięcia i od-pamiętanie w prozie chorwackiej po roku 1991* [Croatian (Dis)Memory of Yugoslavia. Concealments, Omissions and (Re)membrance in Croatian Prose After 1991], Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019, 302 pp.
- Tučková K., *Wypędzenie Gerty Schnirch* [Expulsion of Gerta Schnirch] trans. J. Różewicz, Wrocław, Wydawnictwo Afera, 2019, 445 pp.

